

Organizacja sądów na Śląsku w świetle ordynacji kryminalnej Józefa I z 1707 roku

Organization of courts in Silesia in the context of the Criminal Ordinance (1707) of Joseph the first

Streszczenie: Ordynacja kryminalna Józefa I z 1707 r., mimo że miała mieć zastosowanie przed wszystkimi sądami na Śląsku rozpatrującymi sprawy karne, nie ujednotoczyła ich organizacji, lecz w zasadzie pozostawiła ją bez zmian. W konsekwencji tego, w powstałej w wyniku ewolucji organizacji sądów w poszczególnych księstwach i państwach na Śląsku, zachodziły nie tylko podobieństwa, ale również i różnice. Stąd też sądy przewidziane w ordynacji nie zawsze pokrywały się z sądami, które istniały w praktyce na Śląsku. Potwierdzeniem tego sformułowania są postanowienia ordynacji oraz ustalenia dotyczące organizacji sądów na Śląsku Profesora Mariana Józefa Ptaka.

Słowa kluczowe: Marian Józef Ptak, ordynacja kryminalna Józefa I, sąd ziemski, sądy szlacheckie, starosta ziemski.

Abstract: The Criminal Ordinance (1707) of Joseph I, although it was to be applied in all courts in Silesia dealing with criminal cases, did not unify the courts' organization, but in principle left it unchanged. As a result of this, not only similarities but also differences occurred in the evolution of the organization of courts in individual principalities and countries in Silesia. Therefore, the courts provided for in the ordinance did not always correspond to the courts that existed in practice in Silesia. This formulation is confirmed by the provisions of the ordinance and by the arrangements concerning the organization of courts in Silesia made by Professor Marian Józef Ptak.

Keywords: Marian Józef Ptak, Criminal Ordinance of Joseph I, land court, courts for the gentry, county governor.

Mając zaszczyt bycia przed laty pierwszym doktorantem Dostojnego Jubilata Pana Profesora Doktora Habilitowanego Mariana Józefa Ptaka, pragnę powrócić do tamtych lat i doktoratu, który pod Jego kierunkiem napisałem, poświęconego ordynacji kryminalnej cesarza Józefa I z 1707 r., i przedstawić w świetle jej przepisów organizację sądów na Śląsku. Za kanwę swoich wywodów pragnę wziąć postanowienia samej ordynacji oraz ustalenia naukowe Dostojnego Jubilata, który nie tylko w zakresie zgromadzeń i urzędów stanowych, ale również w zakresie organizacji sądów na Śląsku do 1740 r. jest jednym z najwybitniejszych współczesnych badaczy.

Wydana 16 lipca 1707 r. przez cesarza Józefa I ordynacja kryminalna (*Neue Peinliche Hals-Gerichts-Ordnung*) była pierwszą w monarchii habsburskiej ordynacją o charakterze powszechnym, mającą obowiązywać nie tylko na Śląsku, ale również w Czechach i na Morawach. Miała ona ponadto charakter ponadstanowy, jej przepisy miały bowiem mieć zastosowanie do wszystkich grup społecznych zamieszkałych w Królestwie Czeskim. W ordynacji tej pomimo jej procesowego charakteru znajdujemy także postanowienia dotyczące ustroju sądów oraz urzędników sądowych mających rozpatrywać regulowane nią sprawy kryminalne. Biorąc pod uwagę okoliczności jej wydania i wprowadzenia w życie oraz cel jej opublikowania – jakim w odniesieniu do Śląska było umocnienie absolutystycznych rządów Józefa I i ujednolicenie obowiązującego na nim prawa karnego – postanowienia ordynacji są interesującym punktem wyjścia do rozważań nad wymienioną w niej organizacją sądów karnych a ich rzeczywistym stanem. Stanem, który głównie dzięki pracom Mariana Ptaka został już dosyć dobrze zbadany. Rozważania te szczególnie w stosunku do podzielonego politycznie i terytorialnie Śląska mają duży walor poznawczy.

Wydanie wspomnianej ordynacji kryminalnej stało się dla Józefa I także okazją do częściowej chociażby (przynajmniej w zakresie organizacji sądów) likwidacji odrębności ustrojowo-prawnych odróżniających Śląsk od pozostałych krajów wchodzących w skład tzw. Korony Św. Wacława.

Sądownictwo na Śląsku do czasu wydania ordynacji przez Józefa I w zasadzie nadal miało charakter stanowy, pomimo stopniowego rozwijania się na nim od połowy XVI wieku rządów absolutnych. W jego ramach każdy stan rządził się swoim prawem i podlegał własnym organom sądowym. Najbardziej rozwinięta była organizacja sądownictwa dla szlachty, której stan na początku XVIII w. był następstwem długotrwałej i skomplikowanej ewolucji, jaka dokonała się w obrębie poszczególnych księstw na Śląsku. Pomimo tej ewolucji, pewnych cech wspólnych i dotychczasowej polityki władców habsburskich nie doszło na Śląsku do wykształcenia się jakiegoś jednolitego systemu organów sądowych. Kolejną okazją ku temu miało być wydanie i wprowadzenie w życie nowej ordynacji kryminalnej przez Józefa I.

Do ukształtowanej w poprzednim okresie stanowej struktury sądownictwa odwołuje się zwłaszcza ordynacja w pierwszych czterech artykułach poprzedzających właściwe postanowienia i dotyczących procesu karnego nią przewidzianego. Są to następujące jej postanowienia:

- art. 1, określający istotę i cel procesu kryminalnego oraz sposób jego realizacji;
- art. 2, określający jak prawidłowo powinien być obsadzony sąd kryminalny;
- art. 3, określający warunki wszczęcia procesu inkwizycyjnego i skargowego, gdy ten był dopuszczalny; i
- art. 4, określający przesłanki uwięzienia podejrzanego.

Najwięcej miejsca w powoływanych przepisach ordynacja poświęciła sądom ziemskim (*Land Gericht*)¹. Pod pojęciem tym na Śląsku kryły się jednak różne rodzaje sądów². Również w ordynacji nie zdefiniowano wprost, kto podlegał tymże sądom. Dopiero na podstawie analizy przepisów określających ich skład można ustalić, że chodzi jej o sądy, którym podlegała szlachta w poszczególnych księstwach na Śląsku. Tylko w przypadku księstwa oleśnickiego³, opolsko-raciborskiego, karniowskiego i cieszyńskiego oraz sąsiadujących z nim państwa wodzisławskiego i księstwa opawskiego wprost mówi się o istnieniu w nim sądu ziemskiego (określanego jednak terminem *Landrecht*, *Land-Recht*)⁴. Terminu tego używano także w odniesieniu do wolnego państwa żmigrodzkiego, z tym że w praktyce krył się za nim sąd ziemsko-dworski⁵. Sąd ten w źródłach dotyczących tego wolnego państwa występował pod różnymi nazwami: *Landgericht*, *Landrecht*, *Landt vndt Hofgericht*, *Landhofgericht*, *Landhofrecht*. Wielość nazw sądów na Śląsku powoduje duże trudności przy próbie rekonstrukcji ich ustroju⁶. Zaś w księstwie ziebickim po reformie sądów przeprowadzonej w 1570 r. mieliśmy do czynienia z dwoma sądami, nowo utworzonym sądem ziemskim z siedzibą na zamku w Ząbkowicach i sądem dworskim w Ząbkowicach. Pierwszy z tych sądów – sąd ziemski był właściwy w zakresie jurysdykcji cywilnej niespornej dla całego księstwa. Przejął on kompetencje dawnych sądów dystryktowych zarówno prawa niemieckiego, jak i polskiego. Drugi natomiast sąd dworski (dawny sąd dworski dystryktu ziebickiego) miał w stosunku do pierwszego (ziemskiego) charakter pomocniczy⁷.

Ciekawa jest przy tym interpretacja M. Ptaka terminu *Land-Recht* jako sądu ziemskiego, który przyznając, że oznacza on w dosłownym tłumaczeniu prawo ziemskie, wywodzi ją z uznania prawotwórczej roli sądu oraz tego, że reguły postępowania funkcjonujące w jakiejś społeczności nabierają charakteru obowiązującego prawa dopiero od momentu wydania na ich podstawie konkretnych wyroków⁸.

¹ Czyni to między innymi w art. 1 § 3.

² M.J. Ptak, *Taksa sądu ziemskiego w Oleśnicy z ostatniej dekady XVI wieku*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. X, s. 222.

³ Oleśnicki *Land-Recht* określany był jako cud; *idem*, *Artykuły porządku ziemskiego księstwa oleśnickiego z 29 lipca 1574 roku*, Acta Universitatis Wratislaviensis [dalej A UW] No 3270, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2010, t. CCCXI, s. 144.

⁴ *Idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa karniowskiego (1377-1743)*, A UW No 1247, „Prawo” 1992, t. CXCIV, s. 74-76; *idem*, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, A UW No 1477, „Prawo” 1993, t. CCXXII, s. 83; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe państwa wodzisławskiego*, A UW No 927, „Prawo” 1987, t. CLIV, s. 62, 65, 67-68, 70; *idem*, *Sąd ziemski Księstwa Opolско-Raciborskiego w świetle przywileju z 1531 roku*, A UW No 3063, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2008, t. CCCV, s. 305.

⁵ *Idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa żmigrodzkiego (1492-1742)*, A UW No 1384, „Prawo” 1992, t. CCXIII, s. 52.

⁶ *Idem*, *Sądy wolnego państwa żmigrodzkiego*, A UW No 516, „Prawo” 1980, t. XCI, s. 39.

⁷ *Idem*, *Sądownictwo szlacheckie księstwa ziebickiego do 1570 r.*, A UW No 642, „Prawo” 1982, t. CX, s. 69, 71.

⁸ *Idem*, *Sąd ziemski...*, s. 305.

W praktyce jednakże czasami nie jest możliwe proste ustalenie, o które sądy szlacheckie istniejące w poszczególnych księstwach chodzi konkretnie. Sądy dla szlachty w tychże księstwach nie były bowiem określane mianem *Land Gericht*. Wynika to pośrednio z przepisu art. 2 § 3 ordynacji, dotyczącego ich obsady, zgodnie z którym na ich czele stał *Land-Gerichts Verwalter* pod którym to pojęciem w praktyce krył się starosta ziemski (*Landeshauptmann, heytman zemsky*).

Starosta ziemski w większości księstw na Śląsku w tym okresie stał na czele rejencji (*Regierung*), która będąc organem zarządu państwa, przejęła także dotychczasowe kompetencje sądów szlacheckich⁹. Jedynie w wolnych państwach stanowych na czele rejencji nie stali starostowie, lecz ich wolni panowie stanowi, którzy za jej pośrednictwem wykonywali swoje uprawnienia sądownicze¹⁰. Nie w każdym jednak przypadku kierując się osobą starosty ziemskiego, możemy powiedzieć, że za terminem *Land Gericht* kryła się rejencja. Przykładowo w wolnym państwie milickim oprócz rejencji (której zapewne przewodniczył starosta ziemski) istniał ponadto sąd ziemsko-dworski (*Landhofgericht*, któremu przewodniczył sędzia ziemsko-dworski, *Landhofrichter*)¹¹. W przypadku bowiem chociażby księstwa wołowskiego starosta ziemski przewodniczył sądowi posiadaczy ziemi na prawie rycerskim (*Mannrecht*)¹². Natomiast w wolnym państwie sycowskim starosta ziemski mógł czasami przewodniczyć takiemu sądowi lenników (*Mannrecht*), bądź też mogło kryć się pod tym określeniem sądownictwo sprawowane przez „urząd” (*Ambt*) pana stanowego¹³, także zwanego rejencją¹⁴. Przy okazji warto zwrócić uwagę także na termin *Amt*, który w księstwie głogowskim oznaczał asesora sądu manów w Głogowie¹⁵. Rodzi to wiele wątpliwości.

Szczególnie mocną pozycję miał starosta w księstwie ziebickim, które po 1569 r. stało się własnością królów czeskich. Starosta uzyskał w nim władzę namiestniczą, sprawując między innymi w imieniu króla jurysdykcję zastrzeżoną wyłącznie jemu¹⁶. Mimo że formalnie biorąc starosta był urzędnikiem królewskim, to jednak sposób powoływania na ten urząd i warunki stawiane kandydatom

⁹ K. Orzechowski, *Materiały do dziejów urzędników, funkcjonariuszy i służby na Śląsku w ostatnich latach XVII w.*, AUW No 516, „Prawo” Wrocław 1980, s. 64. Por. również M. Ptak, *Zgromadzenia stanowe księstwa oleśnickiego w pierwszej połowie XVIII w.*, AUW No 612, „Prawo” 1985, t. CVI, s. 116; *idem*, *Sądownictwo szlacheckie księstwa wołowskiego*, AUW No 1771, „Prawo” 1995, t. CCXLIII, s. 39-40.

¹⁰ *Idem*, *Pozycja publicznoprawna...*, s. 83.

¹¹ *Idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa milickiego (1521-1742)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1990, R. XLV, z. 4, s. 471-472. Por. także: *idem*, *Przywilej Joachima Wilhelma Maltzana dla szlachty milickiej z 28 maja 1700 roku*, AUW No 3015, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2007, t. CCCIII, s. 205, 210.

¹² *Idem*, *Sądownictwo... księstwa wołowskiego*, s. 38.

¹³ *Idem*, *Sądy wolnego państwa sycowskiego ze szczególnym uwzględnieniem szlacheckich (1489-1742)*, AUW No 583, „Prawo” 1982, t. CIII, s. 88 i 90-91.

¹⁴ *Idem*, *Pozycja publicznoprawna...*, s. 83.

¹⁵ *Idem*, *Zgromadzenia... księstwa głogowskiego...*, s. 246.

¹⁶ *Idem*, *Sądownictwo... księstwa ziebickiego...*, s. 73-74.

czyniły go również urzędnikiem stanów. Tak było we wspomnianym księstwie ziebickim, jak też w księstwie głogowskim¹⁷.

Trudno natomiast uznać jest, że pod terminem *Land Gericht* krył się wyłącznie sąd dla szlachty w księstwie nyskim, gdzie starostę ziemskiego spotykamy w sądzie *Mann und Städte*, będącym sądem mieszanym, w którym zasiadali zarówno wysłannicy szlachty, jak i miast księstwa¹⁸.

Skomplikowana sytuacja występowała także w wolnym państwie pszczyńskim, gdzie, jak wykazał to M. Ptak, zachodziła zbieżność terminów odbywania się sejmiku (najczęściej określanego nazwą *Landes Zusammenkunft*) i sądu ziemskiego. Nie tylko, gdy idzie o zbieżność terminów odbywania się obydwu tych organów, zachodziło pomiędzy nimi podobieństwo. Łączyło je to, że były one zgromadzeniami o charakterze publicznym, a ponadto to samo miejsce obrad (od 1736 r., tzw. nowa kancelaria). Niekiedy łączyła je także osoba przewodniczącego, którym był starosta ziemski. Czasami pod koniec XVII w., przewodniczącym sądu ziemskiego pod nieobecność pana stanowego był marszałek ziemski (namiestnik, *Stathalter*), a nie starosta ziemski¹⁹.

Jeszcze większe wątpliwości z ustaleniem, o jaki organ sądowy chodzi w ordynacji, niż w przypadku prób jego ustalenia za pośrednictwem osoby starosty ziemskiego, biorą się, gdy uwzględni się pozostałe jej wymogi dotyczące tego, kto powinien zasiadać w prawidłowo obsadzonym sądzie. W art. 2 § 5 ordynacji mówi się o zaprzysiężonym protokolancie sądowym, syndyku lub notariuszu, zaś w § 7 – o pisarzu. Ponadto ordynacja w art. 2 § 6 mówi o innych ludziach należących do sądu (*die andere zum Gericht gehörige Leüte*), przykładowo podając: sędziego, dozorcę więziennego lub kata i jego pomocników.

Przewidziane w ordynacji postępowanie było dwuinstancyjne. Dlatego też posługuje się ona pojęciem sądów niższej i wyższej instancji (*Unter- und Ober Gericht*), nie określając jednak, o jakie sądy chodzi. Nie precyzowała bliżej, do jakiego sądu od wyroku danego sądu rozpatrującego konkretną sprawę karną mógł się oskarżony odwołać²⁰. W księstwie oleśnickim był to sąd kameralny (*Ober-Land-Gericht, Kammer Gericht*), który zgodnie z art. 11 powszechnego porządku ziemskiego księstwa oleśnickiego z 29 lipca 1574 r., oprócz przeprowadzania postępowań polubownych, rozpatrywał środki odwoławcze w sprawach sądowych. Sąd ten składał się z dwunastu asesorów i starosty ziemskiego, który w nim przewodniczył²¹.

Podział na sądy niższej i wyższej instancji był niezależny od przynależności stanowej osób przed nim stawających. Przykładem może być rejencja w wolnym państwie stanowym sycowskim, która była sądem pierwszej instancji (niższym)

¹⁷ *Idem, Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początku XIV w. do 1742 r.*, Wrocław 1991, s. 216.

¹⁸ *Idem, Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa nyskiego oraz innych posiadłości biskupstwa wrocławskiego*, A UW No 982, „Prawo” 1988, t. CLXI, s. 42.

¹⁹ *Idem, Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa pszczyńskiego (1517-1742)*, A UW No 1692, „Prawo” 1994, t. CCXL, s. 107-108, 113, 142.

²⁰ J. Koredczuk, *Ordynacja kryminalna Józefa I z 1707 roku. Z dziejów procesu karnego na Śląsku w pierwszej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1999, s. 103.

²¹ M.J. Ptak, *Artykuły porządku...*, s. 144.

dla ziemian i rycerstwa, a sądem drugiej instancji (wyższym) dla sądów miejskich i wiejskich²².

Ciekawie przedstawiała się sytuacja w księstwie opolsko-raciborskim, gdzie zgodnie z przywilejem z 1531 r. utworzono wyższe sądy ziemskie (*Ober-Landrecht*) w Opolu i Raciborzu. Nie były one w rzeczywistości sądami wyższymi (*Ober-*), gdyż w stosunku do nich obowiązywał zakaz *non appellando*, ponieważ od istniejących w tymże księstwie sądów powiatowych nie można było odwoływać się do wyższych instancji sądowych zarówno w księstwie opolskim, jak i raciborskim oraz w innych częściach Śląska i poza Śląskiem. Sąd ten, mimo że miał skład podobny do sądów wyższej instancji (choćaby w księstwie oleśnickim), w rzeczywistości był sądem pierwszej instancji, lecz szczególnym. W artykule 26 wspomnianego przywileju jest on także określony jako wielki sąd ziemski (*grosse Land-Recht*), którego zadaniem było „poprawianie, powiększanie i pomniejszanie” praw ziemian księstwa za zgodą wszystkich stanów wyrażoną na sejmiku ziemskim²³. Współcześnie zatem bliżej mu chyba byłoby do trybunału konstytucyjnego niż do normalnego, powszechnego sądu.

W ordynacji spotykamy się także z sądem najwyższej instancji, był nim *Unser Königlich Ober-Gericht*²⁴, którym dla Śląska była Praska Izba Apelacyjna. Mimo że była ona określana mianem sądu wyższego, to nie w każdym przypadku była ona instancją odwoławczą. Niekiedy była ona organem nadzoru nad sądami. Zależnie od funkcji, jakie spełniała w ordynacji, różnie ją określano. Raz jako izbę apelacyjną (*Appelations-Camer*; art. 4 § 1, art. 11 § 1, art. 14 § 1 i 2; art. 16 §§ 10, 16, i 21; art. 19 § 46, art. 21 § 1, art. 22 § 2), innym zaś razem jako wspomniany sąd wyższy. W drodze zwyczajowej w drugiej połowie XVI w. ustalił się zwyczaj zwracania się przez sądy na Śląsku do Izby po pouczenia we wszystkich cięższych sprawach karnych. Zaś już od 1644 r. każdy wyrok sądu dominialnego w sprawach karnych – do postępowań, przed którymi ordynacja w przyszłości także będzie miała zastosowanie – należało przedłożyć Praskiej Izbie Apelacyjnej do zatwierdzenia²⁵.

Powołanie Izby Apelacyjnej w Pradze było najistotniejszym czynnikiem zewnętrznym, który miał rzeczywisty wpływ na funkcjonowanie sądów na Śląsku²⁶. Podejmowane przez nią od chwili powstania próby podporządkowania swej judykaturze sądów śląskich zyskały olbrzymie wsparcie w postanowieniach ordynacji kryminalnej Józefa I z 1707 r. Mimo że jej wydanie w niczym nie naruszało uprawnień do sprawowania jurysdykcji przez podmioty, które ją dotychczas posiadały, to jednak postanowienia formalne (procesowe) w niej zawarte doprowadziły do podporządkowania Praskiej Izbie Apelacyjnej wszystkich sądów, które były zobowiązane do stosowania ordynacji. Powszechnie jest wiadome, jak istotne znaczenie

²² *Idem, Pozycja publicznoprawna...*, s. 83-84.

²³ *Idem, Sąd ziemski...*, s. 307, 309-310.

²⁴ Por. art. 3 § 4, art. 4 § 6, art. 7 § 2, art. 9 § 7, art. 16 § 8, wstęp do art. 20, art. 21 § 3.

²⁵ J. Koredczuk, *Ordynacja kryminalna...*, s. 141 i 142, przyp. 140.

²⁶ M. Ptak, *Sądy prawa polskiego na tle organizacji wymiaru sprawiedliwości księstwa oleśnickiego XIV-XVIII w.*, Wrocław 1988, s. 104.

dla organów stosujących prawo mają przepisy prawa formalnego, ważniejsze nawet niż przepisy prawa materialnego, na podstawie których one orzekają.

Ordynacja zna także podział na sądy wysokie i niskie (*Hohe und Niedere Gerichte*)²⁷, którego nie należy mylić z podziałem na sądy wyższej i niższej instancji. Kryterium tego podziału nie opierało się na podporządkowaniu jednego sądu drugiemu, lecz przynależności stanowej stron przed nimi stających. Sądami wysokimi były sądy, przed którymi odpowiadała szlachta i mieszczenie. Natomiast sądami niskimi były sądy, którym podlegała ludność chłopska. Przepisy ordynacji Józefa I miały zastosowanie przed sądami wysokimi. Zaś przed sądami niskimi, na mocy art. 1 § 3, dopuszczalna była możliwość stosowania ordynacji przed nimi²⁸. Normalnie zatem sądownictwo nad chłopami, czyli sądownictwo niskie należało do sądów dominialnych sprawowanych przez ich panów feudalnych. Swoistą formę nadzoru nad tym sądownictwem przewidywał przywilej dla szlachty milickiej wydany przez Joachima Wilhelma Maltzana 28 maja 1700 r., w którym zobowiązywał się on do wysłuchania spraw wniesionych przez chłopów i po dokonaniu ich oceny do przekazania skargi ich własnemu panu albo do przekazania ich od razu w całości panu bez uprzedniego rozpatrzenia²⁹. Było to postanowienie wyprzedzające późniejsze oświeceniowe reformy stosunków dominialnych.

Określenie danego sądu mianem wyższego (*Oberste*) lub wysokiego (*höchste*) nie zawsze oznaczało, że musiał on nim być. Przykładowo sąd manów w księstwie głogowskim, mimo że był określany *das Oberste und höchste Gericht* i był najważniejszym w systemie sądów księstwa głogowskiego, nie był ani sądem wyższym, ani wysokim, lecz był sądem pierwszej instancji³⁰.

Dwukrotnie w ordynacji pojawia się określenie „sąd zwyczajny” (*gewöhnliches Gericht*)³¹ oraz jeden raz „sąd sąsiedni” (*Nebengericht*)³². Pierwszy z tych sądów – zwyczajny – działał w trakcie postępowania wykonawczego (egzekucyjnego), drugi zaś – sąsiedni, działał w ramach pomocy prawnej w danej sprawie. Pozycja tych sądów była jednak o wiele bardziej niesamodzielna niż nawet sądów niższej instancji, z których umocowania czerpały one z reguły swoje pełnomocnictwo procesowe. Były one w zasadzie bardziej organami pomocniczymi dla innych sądów niż właściwymi organami sądowymi³³. Z sądami o charakterze egzekucyjnym spotykamy się w praktyce na Śląsku, chociażby w księstwie oleśnickim. Trudno jest go jednak uznać za sąd zwyczajny, był nim bowiem sąd kameralny księstwa³⁴. Jego skład i sposób przeprowadzenia egzekucji wyroku bardziej uprawniały do nazwania go sądem „nadzwyczajnym” niż zwyczajnym. Warto przy tym zwrócić

²⁷ Por. art. 1 § 3, art. 2 § 3, art. 4 § 2 i art. 19 § 17.

²⁸ J. Koredczuk, *Ordynacja kryminalna...*, s. 104.

²⁹ M.J. Ptak, *Przywilej Joachima...*, s. 207.

³⁰ *Idem*, *Zgromadzenia... księstwa głogowskiego...*, s. 245-246.

³¹ Art. 4 § 6 i wstęp do art. 20.

³² Art. 2 § 7.

³³ J. Koredczuk, *Ordynacja kryminalna...*, s. 104.

³⁴ M.J. Ptak, *Artykuły porządku...*, s. 144.

uwagę, że do połowy wieku XVI sąd ten był szczególną postacią osobistej jurysdykcji książęcej, później jednak jego związek z osobą księcia uległ całkowitemu zerwaniu. A największego uszczerbku sądownictwo książęce doznało w wyniku rozwoju sądownictwa stanowego³⁵.

Do terminologii sądy zwyczajne i nadzwyczajne odwołuje się M. Ptak, pisząc o organizacji wymiaru sprawiedliwości w księstwie oleśnickim. Przy czym za jedną formę sądu nadzwyczajnego uznaje on wspomniany powyżej sąd księcia, a wszystkie pozostałe funkcjonujące w księstwie sądy obejmuje on pojęciem sądów zwyczajnych³⁶. Jak widzimy, twórcy ordynacji z 1707 r. i Dostojny Jubilat zupełnie odmiennie interpretują wspomniane znaczenia terminów.

Najrzadziej ordynacja posługuje się pojęciem „sąd kryminalny” (*Hals-Gericht* lub *Peinliche Gericht*)³⁷. Nagminnie natomiast ustawodawca w ordynacji posługuje się bardzo ogólnym i mającym podstawowe znaczenie terminem „sąd” (*Gericht*)³⁸.

Ordynacja Józefa I przede wszystkim regulowała postępowanie karne przed sądami, którym podlegała szlachta. Sporadycznie odwołuje się ona również do sądów dominialnych – o których była mowa przy okazji omawiania sądów niskich – sądów miejskich (art. 14 § 1), a nawet kościelnych (art. 19 § 2), dalej jednak nie wnikając w ich strukturę.

Specyficzną cechą ustroju sądownictwa na Śląsku było sądownictwo odwołujące się do prawa polskiego (*zu erb und eigenem Polnischem Rechte, Polnischem Recht nach*). Im to poświęcił swoją rozprawę doktorską M. Ptak, *Sądy prawa polskiego na tle organizacji wymiaru sprawiedliwości księstwa oleśnickiego XIV-XVIII w.* (Wrocław 1988). Ich istnienie świadczyło o polskiej tradycji prawnej na Śląsku, która jednak w miarę upływu czasu coraz bardziej zanikała i na początku XVIII w. przetrwała już tylko w formie rudymen tarnej, mając głównie zastosowanie do prawa cywilnego³⁹, nie będącego przedmiotem regulacji ordynacji.

To, że ordynacja w tak niewielkim stopniu uwzględniała różnice w organizacji sądów na poszczególnych terytoriach na Śląsku, było między innymi następstwem tego, że Śląsk na etapie prac nad ordynacją został potraktowany jako jednolite terytorium, niezależnie od jego struktury wewnętrznej, na którą składało się wiele księstw i państw stanowych o różnej organizacji sądów. Warto przy tym podkreślić, że wydana w 1707 r. przez cesarza Józefa I ordynacja kryminalna była pierwszą w dziejach monarchii habsburskiej kodyfikacją prawa o charakterze powszechnym⁴⁰, a więc miała na celu ujednoczenie struktury sądów na terytoriach, w których ona obowiązywała, a nie pogłębianie czy też utrwalanie różnic, jakie

³⁵ *Idem, Sądy prawa...*, s. 33-34.

³⁶ *Ibidem*, s. 95.

³⁷ Por. wstęp i § 1 do art. 1, art. 2, art. 7 § 3 oraz art. 23 §§ 2 i 4.

³⁸ Warto jednak pamiętać, że oprócz tego podstawowego znaczenia zwrot ten ma jeszcze inne, takie jak: rozprawa sądowa, postępowanie sądowe, budynek sądowy, szubienica; J. Piprek, J. Ippoldt, *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. I, Warszawa 1976, s. 682.

³⁹ M. Ptak, *Sądy wolnego państwa żmigrodzkiego*, s. 41.

⁴⁰ Por. J. Koredczuk, *Ordynacja kryminalna Józefa I z 1707 r. jako etap w procesie rozwoju kodyfikacji*, AUW No 2213, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2000, t. CCLXX, s. 85-101.

miały miejsce między nimi. Odnosiło się to także do organizacji sądów istniejących na przełomie wieku XVII i XVIII w poszczególnych księstwach i wolnych państwach stanowych znajdujących się na Śląsku.

Bibliografia

- Koredczuk J., *Ordynacja kryminalna Józefa I z 1707 r. jako etap w procesie rozwoju kodyfikacji*, A UW No 2213, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2000, t. CCLXX.
- Koredczuk J., *Ordynacja kryminalna Józefa I z 1707 roku. Z dziejów procesu karnego na Śląsku w pierwszej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1999.
- Orzechowski K., *Materiały do dziejów urzędników, funkcjonariuszy i służby na Śląsku w ostatnich latach XVII w.*, A UW No 516, „Prawo” 1980, t. XCI.
- Piprek J., Ippoldt J., *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. I, Warszawa 1976.
- Ptak M.J., *Artykuły porządku ziemskiego księstwa oleśnickiego z 29 lipca 1574 roku*, A UW No 3270, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2010, t. CCCXI.
- Ptak M., *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, A UW No 1477, „Prawo” 1993, t. CCXXII.
- Ptak M.J., *Przywilej Joachima Wilhelma Maltzana dla szlachty milickiej z 28 maja 1700 roku*, A UW No 3015, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2007, t. CCCIII.
- Ptak M.J., *Sąd ziemski Księstwa Opolsko-Raciborskiego w świetle przywileju z 1531 roku*, A UW No 3063, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2008, t. CCCV.
- Ptak M., *Sądownictwo szlacheckie księstwa wołowskiego*, A UW No 1771, „Prawo” 1995, t. CCXLIII.
- Ptak M., *Sądownictwo szlacheckie księstwa ziębickiego do 1570 r.*, A UW No 642, „Prawo” 1982, t. CX.
- Ptak M., *Sądy prawa polskiego na tle organizacji wymiaru sprawiedliwości księstwa oleśnickiego XIV-XVIII w.*, Wrocław 1988.
- Ptak M., *Sądy wolnego państwa sycowskiego ze szczególnym uwzględnieniem szlacheckich (1489-1742)*, A UW No 583, „Prawo” 1982, t. CIII.
- Ptak M., *Sądy wolnego państwa żmigrodzkiego*, A UW No 516, „Prawo” 1980, t. XCI.
- Ptak M.J., *Taksa sądu ziemskiego w Oleśnicy z ostatniej dekady XVI wieku*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. X.
- Ptak M., *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początku XIV w. do 1742 r.*, Wrocław 1991.
- Ptak M., *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa karniowskiego (1377-1743)*, A UW No 1247, „Prawo” 1992, t. CXCIV.
- Ptak M., *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa nyskiego oraz innych posiadłości biskupstwa wrocławskiego*, A UW No 982, „Prawo” 1988, t. CLXI.
- Ptak M., *Zgromadzenia i urzędy stanowe państwa wodzisławskiego*, A UW No 927, „Prawo” 1987, t. CLIV.

- Ptak M., *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa milickiego (1521-1742)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1990, R. XLV, z. 4.
- Ptak M., *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa pszczyńskiego (1517-1742)*, AUW No 1692, „Prawo” 1994, t. CCXL.
- Ptak M., *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa żmigrodzkiego (1492-1742)*, AUW No 1384, „Prawo” 1992, t. CCXIII.
- Ptak M., *Zgromadzenia stanowe księstwa oleśnickiego w pierwszej połowie XVIII w.*, AUW No 612, „Prawo” 1985, t. CVI.